

NA SOTAVI NI DRAKI VEISAU NI OTI NA LEQA TUBUKOSO: I VAKAMACALA LELEKA VAPOLISI 9

Na cava na i tavi ni Lotu – e I Tatao se i Yaragi ni Veivakacokotaki?

Sa vaka me toso cake tikoga na kena rerevaki na revurevu ni veiveisau ni draki. Sa dodonu kina me vakarautaki e dua na i walewale se i tuvatuva ni nodra dau vakarautaki na lewe ni vanua, me ra kila na ka me ra vakayacora e na gauna ni leqa. Vakauasivi na nodra vukei me rawa ni ra vakacokotaki tale ena dua na gauna totolo ka me kakua ni yaco na nuiqawaqawa se veilecayaki. Na lotu se vakabauta vaka-lotu era dau vakayagataka na i taukei e Viti, me sala ni nodra vakarautaki ira ki na dua na ka e sa bera ni yaco ka vaka kina na nodra rawa ni kunea na vakacegu e na gauna ni nuiqawaqawa se leqa.

Na i tukutuku oqo e vakamacalataka na nodra nanuma ko ira era a vakaleqai ena cava ko Winston e na yabaki 2016. E vakadinadinataki mai na nodra a vakatarogi ni ra okata ni cava se vakacaca ni vanua e sala e dau vosa kina na Kalou. Na veika kece e yaco ena noda vuravura era vakabauta, ni koto ena lewa kei nai tuvatuva ni Kalou, ka ra dau vakavinavinakataka ga na Kalou ena veika era sota kaya. Era nanuma ni vakavakarau vinaka duadua ki na cava, sai koya na nona vakarau vakayalo e dua. Enai tukutuku oqo, e vakadinadinataki kina ni vakabauta vaka-lotu va-Karisito e vukea vakalevu sara na nodra rawa ni ciqoma ka vosota na veika e yaco ena nodra bula.

VAKADIDIKE TAUMADA

E a laba na cava ko Winston enai ka 20 ni Veverueri 2016. Oqo e dua na cava kaukauwa ka volai tukutukutaki ni yaco ena ceva kei vuravura; kai matai talega ni cava ka vakatokai me 'Category 5'. E ka vakaitamera na vakacaca e na i teitei, na veitikotiko kei na bula ka lewe levu sara na lewe ni vanua e vakaleqai – e mate e 44, ka 1,200 e vakacacani na nodra i vurevure ni bula.

NA UTO NI TUKUTUKU

1. Tuvatuva va-Kalou

Na cava ko Winston ei tuvatuva ka lewa va- Kalou.

2. Vakavakarau ki na Veiveisau ni Draki

E ra okata nai taukei ni ka bibi talega na nona vakavakarau vakayalo e dua me rawa ni vakarau tu kina ena gauna e yaco kina e dua na leqa se vakacaca.

3. Ciqomi ka vosoti na dredre e sotavi ena gauna ni vakacaca

Na kena dau yaco bera mai na veivuke ena gauna ni leqa se vakacaca, e dau kauta mai na nuiqawaqawa kei na taqaya; ia e gauna vinaka ni nona vakadeitaki koya e dua na tamata vua na Kalou ni lewa na ka kecega.

4. Veivakacegui/ veivakabulai

Na lotu e okati me sala kaukauwa ni veivakacegui se veivakabulai ena gauna ni dredre kei na veilecayaki.

5. Veivuke ena Gauna ni leqa

Na Lotu e dua nai vurevure kaukauwa ni veivakacokotaki ka ni rawa ni vakayagataka na veisala ni nona veiqaravi me ra qaravi kina na lewe ni vanua ena gauna ni leqa.

TUKUTUKU NI LOTU E VITI

Na i tukutuku ni lotu e Viti e tekivu mai na gauna era yaco mai kina na vavalagi ena 1800. Mai na gauna ko ya, sa tiki tu kina ni bula ni i taukei na lotu. Na lotu va-Karisito sa i koya na lotu e ra ciqoma ka lewena e levu na i taukei, e dina ni tiko na veisoqosoqo lalai tale e so ka vakarurugi ena lotu va-Karisito. E rua nai soqosoqo lelevu ka ra lewena nai wase levu ni taukei – ‘o ya na Wesele kei na Katolika.

NA VEIVAKATAKILAKILA VAKAYALO NI CAVA KO WINSTON

E na vakabauta vakalotu vaka-i-taukei, ni dau yaco na vakacaca e na vanua, e dusia na cudru ni Kalou. Oqo me dau vakananumi kina na tamata vakabauta ni sa nona na Kalou na lewa kecega, ka sa dodonu me vakarokorokotaki. Sa dodonu kina vua na tamata me qarauna na kena vakayagataki na nona vuravura na Kalou. Na vakarerevaki se vakadomobula ni vakacaca ni vanua, sa vaka e dusia na vakarerevaki ni cudru ni Kalou. O koya gona, e na nodra vakatarogi na lewe ni vanua e na nodra rai me baleta na cava ko Winston, e ra duavata e na nodra ciqoma ni sa lewa ni Kalou; ia e ra vakavinavinaka ni ra a vakabulai mai kina.

E na vakabauta vakai-taukei, sa ka bibi kina na nona vakaliuci na Kalou ena veika kece e tara na bula ni tamata. Na Kalou duadua ga e rawa ni vakagolea donu na vakanananu kei na yalo ni tamata me tu vakarau ena gauna ni dredre se bolebole e sota kaya.

iTaba 1. E dua na vale ni lotu ka toka e na tokalau kei Viti Levu e a vakacacani na cagilaba o Winston e na yabaki 2016

E RAWA NI OKATI NA VAKAVAKARAU VAKAYALO ME SALA NI VAKAVAKARAU KI NA VAKACACA NI VANUA

Ni tu vakarau ka qaqarauni na tamata ki na vakacaca ni vanua e rawa ni taqomaka na bula, na i tikotiko kei na vanua. Ia, e vuqa era sega tu ni okata me ka bibi na vakavakarau ki na vakacaca me vaka e vakadinadinataki vei ira na lewe ni vanua ko Ba, e na vuku ni cava ko Winston. E ra qai vakavakarau walega ni ra sa rogoca nai vakasala, se nai tukutuku ni cava e na Walesi. Oqo e dusia e dua na i valavala ni bula vakaitaukei, na bula ni toso vakamalua, ka vaka me i tatao ki na nodra vakavakarau se nanamaki ki na kena yaco mai na gauna dredre ni vakacaca ni vanua.

iTaba 3. E a droinitaka e dua na gonevuli na vakacaca e a cakava na cagilaba o Winston.

Ko ira era vakatarogi ena vakadidike oqo e ra nanuma ni leqa e tarai ira e l vakaraitaki ni nodra talaidredre ki na i vakaro ni Kalou. Ni ra vakadeuca na revurevu ni vakacaca, e ra vakadeitaka ni vu ni leqa sai koya na kena vakasausataki na qele kei na vanua. E ra vakabauta na i taukei ni dodonu me ra qarauna vakavinaka nai vakavakayagataki ni qele kei na i yau ni vanua, ia me vaka ni sa sivia sara na kena vakasausataki, sa basika na cudru ni Kalou e na sala ni vakacaca e so ka tara na vanua. Na i vakamacala oqo e vakatakila, ni ra kila tiko na i taukei ni vei ka e da vakayacora na tamata ena vuravura oqo, e rawa ni vakavuna na veiveisau ni draki.

E na yavu ni rai se vakanananu oqo, era vakabauta na i taukei ni dodonu me ra veivutunitaka na nodra i valavala ca ka muria vakavinaka na nonai vakaro na Kalou, me kakua kina ni yacovi ira se labati ira na cava kaukauwa ka rerevaki me vaka na cava ko Winston.

E NA DODONU BEKA ME RA VAKACEGUI NA SOQOSOQO MAI NA VEI KA E RA CAKAVA?

Na vakarerevaki ni vakacaca ni cava ko Winston e vakavuna me ra nanuma e so ni oqo na cudru ni Kalou. E ra sa vakasaqara kina nai Soqosoqo Lotu na sala e so me kakua kina ni yacovi ira tale e so na leqa se vakacaca lelevu me vaka na cava ko Winston. Sa i koya oqo era vakabauta kina ni sala va-Kalou, sa i koya na dauwaraki koya vakamalua, e na yalomalumulumu ka namaka duaduaga na nona lewa kei na i wali ni leqa. Na yalo ni wawa oqo, e na bulia cake na vakarorogo kei na talairawarawa vua na Kalou me na tara cake na veiwekani vinaka me na maroroi ira na Kalou mai na veileqa se vakacaca e so e rawa ni yaco.

E RAWA LI NI VEIVUKE NA LOTU SE VAKABAUTA KI NA KENA LAKO CURUMI NA GAUNA DREDRE NI KENA DAU YACO NA VAKACACA NI VANUA?

Na nodra vakabauta vaka-lotu ko ira era sota kaya na leqa se vakacaca vaka oqo, e dau vukea vakalevu na kena wali na nuiqawaqawa kei na taqaya. E vakadinadinataki oqo ena nodra vakabauta na lewe ni koro ko Votua, Ba, ni gauna ni yavavala, era dau nuitaka na Kalou o koya ka solia na kaukauwa kei na nuidei me ra kakua kina ni rere. E ra vakabauta ni o koya na Daunilewa, e tu vua na lewa ke i na kaukauwa ni vei ka kece e yaco ena vuravura; ia sa i tavi ni tamata kecega, me vakamura vakamalua na lewa ko ya. E na loma ni vakatulewa 'o ya, e koto talega kina na i walewale se sala ni kena vakamalumulumutaki na dredre.

***“Na nodra vakabauta e maroroi ira,
ka vukei ira e na gauna dredre vaka
oqo”.***

Na rai se vakabauta oqo e sa dusia ni vakabauta vakalotu e dua na gaunisala e vakadeitaka na tamata ena gauna ni nuiqawaqawa. E ra sega kina ni rerevaka na revurevu ni vakacaca baleta ni tiko na ka era nuitaka ena gauna ni dredre. Sa bibi kina na vakabauta vakalotu me sala ni nodra vakadeitaki na lewe ni vanua me vukea na nodra vakarautaki ki na kena vakacokotaki tale na bula.

E TIKO LI NA I TAVI NI SOQOSOQO LOTU ENA NODRA VAKACOKOTAKI NA LEWE NI VANUA ENA VEIGAUNA NI DREDRE KEI NA YAVAVALA KA VU MAI NA VAKACACA NI VANUA?

Na yaga kei na i tavi ni lotu ena bula vakaitaukei sa tudei ka curuma tu na draki ni veiqaravi kece sara e na vuvale, vanua, kei na matanitu. Oqo e ka makawa sara ka sa yavu ni vakabauta vakaitaukei ka vakadinadinataki mai na i talanoa ni vei ka e dau yaco mai liu ka yacova mai e daidai. Na nodra rai me baleta na veiveisau ni draki, e yavutaki ena vakabauta ni sa lewa na Kalou na ka kecega – na ka e yaco kei na gauna e yaco kina. O koya oqo e bibi kina me dau vakasamataki ka ciqomi na nodra vakabauta kei nai valavala ni nodra bula me rawa ni veivuke e na kena vakadavori na i tuvatuva ni veivakacokotaki.

Na nodra bula vaka yalo kei na nodra vakabauta na lewe vuqa na kawa I taukei, sa dua na sasabai vinaka ka dau ni veivuke levu ka vakauasivi ena kena sagai me vakataucoko taki na bula ni oti na gauna ni leqa tubu koso

Mai na veitukutuku e so e vakasokumuni rawa, e laurai ni soqosoqo ni vakabauta vakalotu e koto na nona i tavi yaga ka vinaka ena bula vakaitaukei. Sa dodonu ka yaga kina me dau vakasamataki na yavu ni vakabauta vakalotu me vukea ka vakatotolotaka na cakacaka ni veivakacokotaki. Na lotu e tara vakavinaka ka veiwekani vakavoleka kei na bula vakaitaukei. E koto talega e na yavu oqo na ka era nuitaka ka vakabauta. Sa yaga kina me ra daucakacaka vata vakavoleka na matanitu, na i soqosoqo ni veivuke kei na i soqosoqo lotu e na kena qaravi na cakacaka ni vakacoko.

iTaba 4. Gauna ni lotu e Votua

E na gauna ni cava ko Winston era a vakaitavitaki ira na veisoqosoqo lotu me vaka na Wesele kei na Katolika ena nodra vukei na lewe ni vanua. E na koro ko Votua (Ba), e vakayagataki na valenilotu ni Wesele kei na Katolika me i drodro, ka vakakina na kena wasei na i yaya ni veivuke ki vei ira e ra vakaleqai. Ena gauna dredre e ra sota kaya na lewe ni koro, e tu vakarau na lotu mei vurevure ni vakacegu e na nodra qaravi ka vakadeitaki vakayalo.

Na veivuke mai na veisoqosoqo lotu e Viti ka vaka kina mai na veiyasai vuravura e a vukea vakalevu na kena vakatotolotaki na nodra vakacokotaki na lewe ni koro ko Votua mai na vakacaca ni cava ko Winston. Na i soqosoqo lotu kece era vakaitavi e wili kina na veimata lotu va-Karisito, na Muslim, Idu kei na i soqosoqo na Hare Krishna. E levu sara na veivuke vinaka ka yaga e

vakaitavi kina na lotu, ka dusia ni lotu e rawa ni nuitaki ka vakabauti me vakayacora vakavinaka na veivakadeitaki kei na veivakacokotaki e na gauna ni dredre, yavavala kei na vakacacani ni bula.

Na draki veiveisau sa dua na bolebole levu ki na cakacaka ni veivakatorocaketaki. Ni gadrevi me yaga ka vakavotukana na veivakatorocaketaki, e gadrevi talega me vakasamataki na i walewale ni kena lako curumi ka ciqomi na veiveisau ni draki kei na vakacaca e dau kauta mai. Sa yaga kina me dau vakasamataki vakabibi na nodra veisemati ka veirogorogoci vinaka na matanitu, nai soqosoqo ni veivuke kei na lotu me qai vakadavori e dua na i tuvatuva ni veivakacokotaki e yaga ka vakaibalebale ki vei ira na lewe ni vanua.

VAKALEKALEKA NI TUKUTUKU

E dua na i wiliwili levu ni taukei era lotu va-Karisito, ka veisemati vakavoleka sara na nodra i tovo se i vakarau kei na nodra vakabauta vakalotu. E ra okata na cava ko Winston me sala ni nona veivakatavulici na Kalou ena vuku ni cala e so era sa vakayacora oti. E a vakatovolei na nodra vakabauta ena gauna ni Cava ko Winston, ia e ra vakavinavinaka ni ra a vakabulai mai na gauna dredre oqo. E ra a vakadinadinataka na lewe ni koro ko Votua ni a sega soti ni daumaka na kena vakadewataki nai tukutuku ni draki me ra kila na lewe ni vanua, ia e ra vakanuini tiko ni na basika mai na gauna vinaka. Na nodra vakabauta e a vakadeitaki ira ka solia vei ira na vakacegu ni ra nuitaka tiko na veika vinaka ena yaco mai, ena vuku ni dredre e sotavi.

Na i nuinui oqo e matanataki ena nodra vakarawarawataki ira mai na Soqosoqo Lotu, ka ra vakayagataki na Qase ni Lotu kei na i tikotiko ni lotu me i drodro ka qaravi kina na cakacaka ni veivakacokotaki. E rawarawa sara na nodrau veisemati na lewe ni vanua kei na lotu e na gauna vakaoqo, baleta ni lotu e sa tiki ni nodra bula e na veisiga. Sa dodonu kina ki vua na Matanitu me okata me ka bibi na nona cakacaka vata kei na Lotu ka ra sa tiko e Viti e daidai.

Na nodra vakararamataki na lewe ni vanua ena vei ka e baleta na veiveisau ni draki e rui ka bibi. Ia me vakadewataki ki vei ira ena dua na I vakavakadewa se i vakamacala e rawarawa ka sema ki na ka era vakabauta ka bibi e na nodra bula ena veisiga. E na vakaibalebale kina ki vei ira na lewe ni vanua na i vakamacala ka me salavata kei na kena vakatovototaki na vei ka e dodonu me ra cakava ena gauna ni leqa.

NA VAKAVOTUKANA NI POLISI

- ❑ E ka bibi na kena vakasamataki na i tavi ni lotu ni sa bera ni yaco na leqa kei na gauna e sa yaco oti kina.
- ❑ E rawa ni vakaitavi na Lotu ena kena vakarautaki na i tuvatuva ni veivakacokotaki me veiganiti kei na lewe ni vanua ka baleti ira.
- ❑ Me ra vakayagataki na i liuliu ni lotu ena nodra vakarautaki na lewe ni vanua me ra kila na veivakatakilakila e so me baleta na veiveisau ni draki.
- ❑ Me vakasokumuni na i tukutuku ni vei ka e rawa ni ra vakaitavi kina veisoqosoqo e ra sega ni lotu va-Karisito, me veivuke ki na cakacaka ni veivakacokotaki ena gauna ni leqa.

Na polisi qo e vakarautaka o Ana Ake-Patolo, Laura Cairns, Saamu Tui and Sabrina Seetoh, Yunivesiti mai Okaladi, Niusiladi. E vakayavutaki mai na ivola

Bronnimann, K. (2016). Losing Faith in Development? The role of religion in a post-disaster environment (Unpublished BA Honours Dissertation, Development Studies, The University of Auckland).

Cox, J., Varea, R., Finau, G., Tarai, J., Kant, R., Titifanue, J. & Neef, A. (2019). Disaster Preparedness and the Abeyance of Agency: Christian Responses to Tropical Cyclone Winston in Fiji. *Anthropological Forum*. doi:10.1080/00664677.2019.1647833

News.com.au. (2016). Australians stuck in Fiji after Cyclone Winston. [Online image]. Retrieved from <https://www.news.com.au/travel/travel-updates/warnings/australians-stuck-in-fiji-after-cyclone-winston/news-story/66ea1078ce05282b43adab702b2cf477>

Me baleta na itukutuku tabaki oqo: Na ivakamacala leleka vakapolosi e tauyavu me baleta na APN project "Climate Change Adaptation in Post-Disaster Recovery Processes: Vanua dau vakacacani ena uwaluvu e Cambodia kei Viji" (CAF2016-RR05-CMY-Neef) under APN's Climate Adaptation Framework. iVakataucoko ni itukutuku, wili kina na tukutuku kaburaki kei na veika e yaco, ivola tabaki kei na itukutuku vakaraitaki, ni qai sikova ga na veilawa na <http://www.climatechangeplus.net>.

Edita: Professor Andreas Neef, Yunivesiti mai Okaladi, Niusiladi

Seviteba 2019

